

सहस्रपरवसरमिति का लजातकश्चात्सर्वव्योमं तपोपद्मैश्वर्यं हविरो भावः ।
अहं यथा नाम भवते श्रीकृष्णाय देहं प्रियः प्राणां तर्कानि रागा रसु वा स विवेक पर
ति आत्मा सहस्रमर्पया मिदसौ हं स तवास्मि ॥१॥

सहस्र संवसरा

॥ श्रीगोपीजनदक्षभायनमः ॥ ॥ प्रसीदंतु सदा रासलीला
सपयोधिषुनिःकलंककलानाथीभवदाचोस्मदीश्वराः ॥ १ ॥ ब्रह्मा
नंदसमष्ट्यभजनानंदयोजनेलीलायायुज्यतेसम्पत्सामुर्वेविनि
रूपते ॥ २ ॥ सर्वसामर्थ्यवत्त्वेनयदिमपूर्ववदेति ॥ दद्यात्तदोद्यतिव्य
थाभिवेदेतददानतः ॥ ३ ॥ यस्मादेतादृगेवास्यरूपेनह्यन्यथाकृतिः ॥
दवस्यसंभवत्येवमपेयात्रदेयता ॥ ४ ॥ अतोऽत्रैवमुक्तोत्रप्रकाय
प्रकारेणापरोमतः ॥ स्त्रियएवहितुं पातुं शक्तायस्मात्पुमा नृशः ॥ ५ ॥
अतोहिमनुनानंदस्त्रीषुसम्याग्विधायते ॥ अहर्निशं चातएव रमेत
वीह्यभेदतः ॥ सिकानुभवादद्यः मातरंतु महाफलं ॥ अतश्चात्मी
कालीनासर्वोत्कृष्टानिरूप्यते ॥ ७ ॥ आदौ रूपेणारमणंपंचभिः
प्रोच्यते बहिः ॥ आत्मना प्रथमांगीलामनसा चतुर्तः परा ॥ ८ ॥ वा
क्शालोक्तत्वातीयास्यात् ॥ इदियैस्तु ततः परा ॥ ९ ॥ शरीरीपं
चमीवाच्याततोरूपंप्रतिष्ठितं ॥ यथेन्द्रियादिरूपत्वं शुद्धस्यत्र

क्षणस्तथा ॥ १० ॥ आत्मादित्वमपि ज्ञेयं भक्तानुभवतस्तथा ॥ स्वा
नंदानंषड्विंशोऽच्यतेसाधनावितं ॥ ११ ॥ वस्तुतस्तु तदप्येत
द्रूपमित्येव वस्यते ॥ नादेन हिरसोत्पत्तिरुच्यते तत्र वीक्षणं ॥ १२ ॥
रात्री द्वौ हेतुरित्युक्तं तेन श्लोकद्वयंतथा ॥ नायकोद्भवा वै ह
नायिकारसपोषको ॥ १३ ॥ इतोचितौ तथा ये तु स्पष्टमन्यकथा
वर्जितं तथा तथारसोत्कर्षः स्नेहात्कर्षीयथा यथा ॥ १४ ॥ तस्य
अन्यत्वतोऽत्रैतदर्थं जिह्वासाकथामता ॥ कामोपाधिभवस्नेहा
सहजोऽन्यतएव हि ॥ १५ ॥ तद्वतीषु तथा नंदप्रदानं यत्र तत्रादी
वाच्यं सहजतः जीववती वित्येतया वदतः ॥ १६ ॥ एतदागतिमात्रेण
पद्यंगीकारसमाचरेत् ॥ रसस्तदानुपुष्ट्यात् अतस्तानि
वचोसि हि ॥ १७ ॥ उभयोर्वचसामत्र स्पष्टा हिरसरूपता ॥ माना
पनोऽरूपत्वात् प्रियस्यापि प्रियावचः ॥ १८ ॥ श्रोतुमिच्छातत
स्तादृक्वाक्यपूर्वहरिर्जगौ ॥ तदारस्ताद्विप्रतिवाक्यैः प्रियेभवत् ॥ १९ ॥

अग्रे स्पष्टं तदग्रे तु साधिकावशात् तथा ॥ साधिके न पुंभावो भव
 तीति यतोमतो ॥ २० ॥ यावत्तत्प्रियभावास्ते सर्वे पत्रसमागताः ॥ इत्यपि
 ज्ञाप्यते भावः सोऽन्यथान भवेत्तदा ॥ २१ ॥ मानापनोदनं स्वस्थयथा
 युक्तं तथास्तु ॥ उपक्रमोपसंहारौ तत्त्वनिर्णायकौ मतौ ॥ २२ ॥ अ
 त्रं तु मनश्चक्रे इत्युपक्रमतः स्फुटं ॥ रे मे स्वयं शिषव च विक्लीडित
 मिति स्फुटं ॥ २३ ॥ उपसंहारतश्चैतन्मध्यपातियेव तदा ॥ तद्
 पमिति मे तव्यं प्रेडितैर्जीनकां उवरा ॥ २४ ॥ किं च ॥ सर्वोन्मभाव
 एवैतत्तरसप्राप्तौ हेतुरिति ज्ञापयितुं सर्वोन्मभावो न पूर्व
 मुच्यते ॥ तच्च व्यस्याने स्फुटी भविष्यति ॥ एतदभावे तु इतर
 साधनवत्वेऽपि न तन्नास्ति रिति ज्ञापयितुं तत्रैव गतकथा ॥
 हरिवचना न्यपि एतामुत्प्राव प्राकट्यार्थमेव ॥ यत्र स्वरूपसं
 विस्तेधि भगवदनमपि नांगीकृतं तत्रान्यधर्मो गीकारे काशं के
 ल्यपि तादितं ॥ अतएव धर्मो धर्मो बलीयान् इतीश्वरवा

काकरणे पदोषोत्र ॥ इतोऽपि हेतोर्भगवदुक्तिरिति ज्ञेयं ॥ अन्यथा
 स्वामिन्यतिरिक्ते घेतज्ञावाभावादेतच्छुद्धिस्थस्य चान्यावेद्यत्वात्
 दुर्मिमार्गो प्रगट एव स्यात् ॥ कामभावेनागतामुकामपूरित
 वान् इति किमसाधारण्यं ॥ अस्यां लीलायामिति धर्मनिवृत्ति
 रप्यतएव ॥ यतः सर्वोन्मभाववत्वेनैव भगवतांगीकृतान्
 स्त्रीत्वेन ॥ अन्यथा भगवद्विरसायाः पूर्वमेवोक्तत्वात् एतासां
 च तद्वत्त्वान्मध्ये मर्षादोक्तिपूर्वकगमनोक्तिरसंभाविता स्यात् ॥
 तादृशयोः स्त्रीपुंसयोर्विलंबासहिष्णुत्वात् सर्वोन्मभावभाव
 यत्पत्नीवृजमनमेव स्यात् ॥ सर्वत्यागपूर्वकागमनस्यावि
 शिष्टत्वात् ॥ इदं वाक्यविवरणे स्फुटी भविष्यति ॥ कायिक
 मनसप्रवृत्तौ सत्यामप्येतावत्पर्यंतं वाचनिकी सानासी
 दिति साप्येवं संपन्ना ॥ तेन सर्वथा प्रपन्नेषु प्रसादइत्यत

साः शास्त्रार्थोपसंघतश्चिन्तयेत्॥ नन्विदं पुष्टिपुष्टिर्लोच्यते॥ यदि स
 र्वात्मभावतद्वासाधनवत्स्वतदानं न तद्विहितेषु तदामर्यादैव संप
 द्यतइति चेत्॥ अत्र वदामः॥ सर्वात्मभावः साधनत्वेन नोच्यते॥ किंतु
 फलमध्यपात्येवेति॥ अतएव पूर्वमनश्चक्रस्युक्तैः एतस्य सर्वात्मभावो
 निरूपितः॥ अन्यथा भगवद्विरसोक्तैः पूर्वतन्निरूपणं स्यात्॥ अत
 एव भक्त्यैव भावः संपद्यते न साधनैरित्यपि ज्ञाप्यते॥ रिरंसाविषयेष्वे
 व तदुच्यते॥ अतएव यज्ञपत्नीपुनतदुच्यति रितः परावृत्तस्तासां॥
 नन्वात्मानं भूषयाचकुरित्यादिना पूर्वमपीतन्निरूपणमस्येवेति चेत्॥
 सत्यमस्मि परंतु तत्पूर्वमपि तद्विषयणीरिरंसाप्यासीदिति बुध्यस्व
 न च मानाभावः॥ सर्वात्मभावो हेतुपूर्वकः कार्यत्वादित्यनुमानेन सा मा
 ते हेतुसिद्धावपि तस्य दृष्टस्य सर्वत्र साधारणत्वेन सर्वास्तु तदुच्यति प्रसं
 गविषावक्तुमशक्यत्वात्॥ कर्माजन्यत्वेनादृष्टस्यापि वक्तुमशक्यत्वात्॥
 अन्यथा तु पपत्याश्रयकं कृत्वा च तस्या एव तथात्वेन सिद्धे॥ हेत्वं
 तरकल्येन गौरवाच्च॥ नन्वेवं फलप्रकरणे तदुक्तं व्यर्थेति चेत्॥ न

3

यथा व्रतवरदानप्रस्तावेस्वामिनी धंतः सर्वात्मभावनिरूप्यापिरंस्थयेति वचनात्
 भविष्यत्वेन तदा फलोन्मुखत्वाभावात् सर्वात्मभावस्य अहमनमाज्ञया भवति
 त्युक्तं॥ अत्र सा ज्ञायां सत्यामपि फलोन्मुखत्वात् तदा दृशस्वकार्यमस्ति तादृशस्व
 भावः कृतवानिति न तथोक्तं॥ एवमेव रिरंसायाः अपि फलोन्मुखत्वात्॥ अधुना
 तादृशत्वज्ञापनार्थमेवात्र तदुक्तिः॥ अत्राह भगवत्कृतोद्यमेनैव भजनात् प्र
 ष्यो नान्यथेति ज्ञापयितुं तदानार्थं भगवदुद्यममाह॥ भगवानपीति॥ पूर्वो ध्या
 यमर्यादामार्गीयैकादशो व्रतसंबंधि शत्रिप्रसंगे भगवद्वैश्वर्यदर्शनादिना भक्ता
 मां भुगवतः परमोत्कर्षदिष्टतासीदित्युक्तं साधनप्रकरणत्वात्॥ इह तु पुष्टि
 मर्गायैव तसंबंधि शत्रिदर्शनेन भगवतो विरिरंसाभातेत्यपि शब्देनोच्यते॥ भक्तानां
 प्रयत्ने परमोत्कर्षो यत्पुरुषोत्तममेव न समं रमणं॥ साध्यं न तथा कति॥ स्वस्मि
 न्नाधिक्यज्ञानेनापि कदाचित्कृतिस्मदनुसारेणैव भगवत्कृतिरपैति॥ न हीश
 रेण समं भक्तैः साध्यं कर्तुं शक्यं॥ पूर्णलौकिकवीर्यवता च समं न पराक्रमः
 कर्तुं शक्योऽप्यवीर्यत्वेन॥ तस्यैवातिष्ठहेतुत्वात्॥ नाम कीर्तनस्मरणदि
 मात्रेण दैहिकधर्मनिवर्तकत्वादिरूपयशस्वता समं साक्षात्सकसंबंधे
 प्युत्तरोत्तररसाधिक्यप्रगटनं चाशक्यं॥ सर्वगुणरूपश्रीमता समं तद्विस्वा

रण पूर्वक्रमेण चोक्तं ॥ नतो न्यूनगुणत्वेन द्विस्मारकत्वा संभवात् ॥ लोके च
 तदधिकरणगुणस्यैव संभवात् ॥ पूर्णसर्वरसाज्ञानवताऽतथा भूतस्य रसा
 णो च तथा ॥ रसाभासहेतुत्वात् ॥ पूर्णवैराजवती विषयत्वेन स्वरागजनक
 त्वे चोक्तं ॥ अतो भक्ताः कथं इदं संपादयिष्यन्ति इत्येतद्वृत्तपापरमोत्क
 र्षं भक्तानां प्रष्टुमनकृतवानिति भगवच्छेनोच्यते ॥ यथा पूर्वं भगवता व्यापि वे
 कुं वैश्वर्यप्रदर्शनेन तस्यैव साधितस्तथा पूर्वं तं सर्वभक्तैः संप्रसृत इति
 परमोत्कर्षदर्शनमपि संस्यति ॥ अतएव न पारथ्यहमिति प्रियवचनं ॥ अपरं च ॥
 द्वितीयस्यासामर्थ्यं दृष्ट्वा यथा पूर्णस्वसामर्थ्यं यथा महान्न प्रगटीकरोति ॥
 तथा त्रापि हरिणा कृतं भविष्यतीत्याशंक्य पूर्णतस्यागद्यस्य कावाहायत्रा
 न्यापिसहायं प्रगटीकृतवानित्याह ॥ योगमायेति ॥ अत्र योगमा ॥ येन पु
 नस्तथा ॥ तेनान्या अपि सर्वाः पूर्णाः शक्तयः प्रगटीकृता एतदर्थे इत्युक्तं भ
 वति ॥ भगवानपि विश्वात्मा विदित्वा कंसजं भयं इत्यादिना पूर्वं भक्तार्थसा
 ज्ञेति भक्तपक्षपातीत्वेन तदनुगुणमेव करिष्यतीति नाशकनीयं ॥
 यतस्तस्मात्श्रितः न ह्याश्रितपक्षपातस्य कुराक्यः सुतरां स्वस्वामि

नस्तथा त्वे। भक्तपक्षपातं दूरीकृत्य स्यानुगुणत्वं नाभिप्रेतं भगवतस्त
 थासतीतथैवोक्तं स्यात् ॥ किं तु तत्पक्षमनपहायेव मत्कार्यानुगुणा
 भवत्विति ज्ञापनायाश्रितपदं ॥ अतएव योगमायेवोक्ता मुख्यत्वादस्याक
 मुतिकन्यायेनैवान्यासा एतत्कार्यानुगुणत्वमिदं ॥ एवं वसति भक्तिमा
 र्गप्राबल्यमेव निरूपितं भवति ॥ भगवता तादृश एव मार्गेयं कृत इति
 तशंका काचित् ॥ एतादृशत्वाभावे भक्तिमार्गत्वाभाव एवेति सारं ॥
 यथा सर्वसंकल्पसमानाधिकरणफलं तथा त्रापीत्यात्मनेपदेन कृत
 गामिक्रिया फलं बोधकेनोच्यते ॥ अतएव असीरमूत्रमेस्त्वयं इत्या
 दिना भगवतः स्वातंत्र्यमुच्यते रमणे ॥ यत्रापि नायकाधीनत्वोक्तिस्तत्रा
 धिकः प्रियेरसङ्गतितया त्वं न ततः ॥ यथा गौवर्द्धनोदरणादिना पूर्वमु
 त्कर्षज्ञात्मेह भगवद्दर्शनवत्त्वेण तीद्रियैश्वर्यादिमदरुपागम्य दर्शना
 दिनोत्कृष्टविशेषस्तथा त्रापि पूर्वमपि सर्वज्ञत्वेन रात्रिदर्शनवत्त्वेण हीपन
 विभावयुक्तानां तासां दर्शनरूपमिति ज्ञापनाय रात्रिविशेषणं ॥ ननु

रात्रिदिशि शेषणस्यापि नित्यत्वात् अधुना को विशेष इति चेत् ॥ = प्रवेदं
 प्रतिभाति ॥ सर्वासां लीलानां नित्यत्वेऽपि यथापौर्वपर्यमुच्यते ॥ तथा वि
 भावतस्तथा विशेषणविशिष्टानां तासां मधुनैवा विभावितस्तथेति ॥
 एतेनापि फलप्रकरणेन तदुक्तिर्यथेति शंका निरस्ता ज्ञेया ॥ विशिष्टानां
 तासां पूर्वप्रतिभावात् ॥ उक्तरीत्या शंकाया एवासंभवश्च ॥ यदा ॥ स्वरू
 पात्मकं भजनानंदं पूर्णं दातुं भगवत इष्टं निरूपयंस्तस्मात्पुंत्कर्षमप्याह ॥
 भगवानपीति ॥ उक्तस्य हि नापकृष्टमनो भगवति तत्र सर्वेश्वरस्य न काचित्पु
 नतास्ति येनाधुनिकं किंचिदुद्घासजेता तत्राप्यलौकिकवरीयवतोऽधीन
 त्वमसंभावि ॥ निरवद्यलीलावत्त्वेन हियशस्त्रित्वं ॥ एतच्च संदितादिभावहेतुत्वा
 त्वायाभूतं लोक इति न कर्तुं योग्यं तद्वतः सदा श्रीमत्त्वेन सतस्याश्च सर्वोत्कृष्ट
 त्वेनान्यत्र मणोऽप्यसंभाविता ॥ ज्ञानत्वेन स्वात्मत्वेनैव सर्वज्ञानातीति दू
 रतरोयं तत्र रसः ॥ वैराजवतस्तथा त्वं स्पष्टं ॥ यद्यप्येवं भूतः स्वयंतथापि स्वी
 मित्री संबंधिनीरात्रिर्दृष्टानथा च कइत्यर्थः ॥ तेन स्वरूपविस्मयकत्वं
 मुक्तं भवति ॥ यत्रोक्त रूपस्य भगवतोऽपि रसो दीपिका एतास्तत्र तोधिकः

कउत्कर्षो वाच्यः ॥ य संबंधित्वेन रात्रिणा मेवं रूपत्वज्ञानां रसो दीपक
 त्वं किं वाच्यमिति भावः ॥ एतासां सर्वात्मभाववन्मात्ररमणार्थमेव स्वरू
 वा विभावाद्दत्तान फलोन्मुखी करणाश्चापि नी संबंधित्वेन भगवद्भूम
 णस्य रात्रिस्वरूपमध्यपातीत्वात् इति पदेनोक्तधर्मवत्त्वपरामर्शसि
 रूपवत् उत्कर्षमुक्ता संबंधिपदार्थतोऽप्युत्कर्षमाह ॥ शरदिति ॥ रमणं हि
 जलस्थलभेदेन द्विविधं ॥ आद्यं शीतं जलं कुक्कुटं च बाधकं द्वितीये चोष्णं
 शरदि तदुभयाभावः ॥ उपरि नैर्मल्यजगन्शोभापकाद्यभावजभूरोभा
 पं कजत्रिगुणानिलशोभा च भवतीति रसानुगुणत्वं शरत्पदेनोक्तं ॥
 जलादिसत्त्वाधीनत्वेन पुष्पशोभायाः कादाचित्कत्वमाशङ्क्य रसो दी
 पकत्वेनैव निरूपिता ॥ रुतुहेतुकानां तेषां सौगंध्यरूपविशेषवत्त्वेनो
 दीपकत्वविशेष इति तथोक्तं ॥ इदं रूपलक्षणां रूपगंधरासैः शब्दा
 मालादिभिरनेकधा पुष्पाणां रसो दीपकत्वं प्रसिद्धमिति तान्युक्तानि
 शृंगाररसैकप्रधानवत्संतर्तुसंबंधि मल्लिकोक्त्या रसो दीपिकायावती
 सामग्रीतावती सर्वा तावत्येव च शरत्संपादितेति ज्ञाप्यते ॥ मधुरत्वं

सत्युद्गमोदवत्वेन गुणगुणरसोद्दीपिकामद्वि केतिसै ॥ वोक्तास्वीया
 त्वभावातथोक्तता न भविष्यतीत्याशंकाभावायतदाच्यदित्युपसर्ग
 उक्तः स्त्रीणां मेवात्र प्रमोदः प्रवेशश्चेति ॥ ज्ञापनाय स्त्रीलिङ्गस्यैव प्रयोगो न पु
 ष्यपददानमुक्तुं त्वोक्तिश्च ॥ रात्रिविशेषणत्वेनैकोक्त्या पुष्पवती त्वं ध
 मौरात्रिपुनरुच्यते ॥ अतएव वर्णनप्रस्तावेगवादिपुष्पधर्महेतुत्वं शरदा
 निरूपितं ॥ तथा सतीतादृशीनां तासां दर्शनेन भगवतो भावो व्यविद्युक्तेति
 भावः ॥ अन्यथेदुवत्पुष्पाण्यपि स्वतंत्रनयोक्ता न्यामिनिस्थुः यथैतद्धर्मवती
 स्त्री स्वतो नुरक्ता भवति तथैव संपादयति च यथाप्रियः स्वस्मिन् नुरक्तो
 भवती तथा ता प्रीतिं ज्ञाप्यते ॥ एतासामपि देवता रूपत्वेन सर्वमुपपद्यते ॥
 सर्वासां मेकदा दर्शनात् ॥ अतएव नित्यत्वमपि ज्ञेयं ॥ पूर्वहेमंतर्तो रात्रिमा
 जोक्त्वा च चरारुक्ता तासु शरदौ नित्यत्वं ज्ञाप्यते ॥ तेनात्र सदा शरदीत्वासि
 द्युतिः ॥ एवं सति हेमंतेऽपि दर्शनेनापि तन्निवृत्त्यभावात् एकदा दर्शनेऽपि
 क्रमेणैव तासु रमणं ज्ञेयं ॥ एतन्नेषेति भगवद्वचनात् ॥ तथा वकीच्य
 मनश्चक्रशतैकं यनादृजलस्य मनश्चक्र एहेत्वमवगम्यते ॥ सर्वज्ञत्वेन ॥

ॐ

ॐ

सदा सर्वविषयापरोक्षज्ञानत्वेनोक्तत्वाया भावाद्गुणाकश्चिद्विशो
 षो वाच्य इति ॥ स चरसरीत्यानायकभावपूर्वकत्वं मेव ॥ अयमेव
 उपसर्गेणोच्यते ॥ अनेवंभावे विभावादीनां भावोत्पादकत्वादर्शना
 नेत्यामेतव्यमिति दिक् यद्यपि वरदानकालेऽपि मये मारं स्थप्यत्तपाइति
 वाक्यात् ॥ ज्ञावतएव तद्दर्शनमायाति ॥ तथापि वरदानमीश्वरभावेनै
 वेति न तदनायकभावः शंकोनीयः ॥ रस्येति प्रयोगाच्च ॥ वरदेयपदा
 र्थत्वेन परंतदुद्देशः ॥ यद्यपि सदेव दमित्त्वतया भगवत्स्वरूपं न ज्ञातुं
 शक्यं तथापि सादृशं स्वरूपसौंदर्यमैश्वर्यादिकं वाऽधुना प्रकाशयितुं
 तादृशतद्दृष्टमपि न ज्ञातुं शक्यं ममापि किंपुनरदृष्टाश्च तत्पूर्वमिति ज्ञा
 पनाय स्वज्ञानविषयत्वेन दानीतने स्वरूपं स्वस्य परोक्षमेवेति ज्ञापयि
 तुं लिट्प्रयोगं कृतवान् ॥ प्रत्यक्षविषयत्वस्यैवापरोक्षत्वेन तद्विपरी
 तस्यैव परोक्षत्वं वक्तुमुचितं ॥ अतएव न तं विदित्वा य इमान् जानीत्य
 द्रष्टुं ॥ कंमंतरं ब्रूवत्यादिश्रुतिश्च पितया प्रयोगः ॥ रिरंसा विशिष्ट
 स्य मनसः करणं ज्ञेयं ॥ विविधभाववैशिष्ट्यमनस एवेति रमणो मन एव प्र

धानं॥ अत्रेष्टा च क्रडनुक्ता मनः करणोत्था चाधुनि कीर्त्तनासा
 मग्रीनप्रवर्तन सदृशी किं त्विदं प्रथमतया सर्वविलेनं ज्ञात्वा कतेति ज्ञा
 प्यते॥ तेन रमणे पितृत्वात् मिश्र्यति॥ पूर्णशृंगार रस भोक्तुर्मध्यस्थस
 रस्य भावे विविधभावविशेषनायिकानां भोगे रसमयी दयानसंभवती
 तितामाह॥ योगमायामिति॥ ॥ गाढमानवतीमपि चादुवचनैः
 सर्वविस्मययित्वा समानेतुं शक्तेति योगार्थमेव यामाया व्यामोहि
 कानतु प्रपंचव्यामोहहेतुस्तामाश्रित इत्यर्थः॥ प्रयं रस एतादृश एव
 तिसर्वमुपपद्यते॥ यद्यपि कृपे लोववशीकृताः संति तथाप्युक्तदृश
 दिषु तस्या उपयोग इति काव्यदाचित्कत्वापनायोपसर्गः॥
 यद्वा॥ ॥ पुष्टिप्रकरणत्वात्तदनुसारेणैव सर्वं व्याख्येयं॥ तथा हि
 विक्रुद्धधर्माश्चैहि श्रान्ति सिद्धं तथा च मयी दामागिधि भगशार्थ
 वत्त्वं पूर्वमुक्तमेव लीलायामिति प्रकरणात्पुष्टिमागीधि भगशार्थ
 र्थवानचिरंतुं मनश्चक्र इति समुच्चयार्थोपिशब्दः॥ कर्तुमकर्तुमन्य
 था कर्तुं सामर्थ्यं हीनारः न ह्यन्यो जानने वा जानन्न वेति॥ पूर्णका

मोवेत्यादि॥ तेनेहमचिंत्यमैश्वर्यं यदसंज्ञास्त्रोक्तरीत्यारमणं पूर्णं ब्रह्मत्वं च।
 संयोगे एकैके क्षणावेषु वादनभाषणादिरसाद्यौ निमग्नानां ततः पृथक्कुरां
 ततः पूर्वोक्तद्वितीयतृतीयाद्यस्त्रिषु मज्जनं च नान्यशक्यमतो लौकि
 कं वीर्यं भगवतो येन तथा करोति॥ अन्यथैकस्यामेव लीलायां ली
 नानां द्वितीयासाऽननुभूतैव तिष्ठेत्। विप्रयोगे च पूर्वद्वारसम्यां त
 स्थत्वेन तदीर्यवशाज्जीवनं संपद्यते॥ अन्यथा तस्य सर्वाधिकबल
 त्वा सर्वापमर्दित्वेन क्षणमपि स्थितिर्न भवेत्॥ प्रार्त्तानामातिनिरा
 करणेनादेयत्वात्तरसदानेन च यशस्वीत्वं भूषणं भूषणं गस्यापि
 यरोचताधिकमित्यादिवाक्योक्ते तथात्वं श्रीमन्त्वं प्रियाविप्रयोगे
 सखीवचनैः प्रबोधास्तानवत्वं प्रियासुखास्यामवस्थायामेवं कृतं
 एवं भविष्यतीति ज्ञात्वा तथा करोतीति च तथा॥ एतदतिरिक्ते रा
 गाभावाद्दैराग्यवत्वं॥ योगपदेन कर्मयोगज्ञानयोगभक्तियोगा
 उच्यंते॥ मायापदेन व्यामोहनस्वभावादिशक्तुच्यते॥ तथा च
 र्वाक्यैः सर्वमोहिको तथेत्यर्थः॥ इहायमभिसंधिः श्रीगोकुलना

यत्त्वेव हि स्वतंत्रपुरुषार्थत्वं अन्येषां तसंबंधा तथा त्वमित्येतस्य
 वानेहस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवन्तीत्यादिश्रुतिभिर्न नैव न
 निहिता ये चाच्युतकथासुधाहिलोशृङ्खलामजायाः पुरीषमि
 व विद्रुज इत्यादि रन्यविषयकश्रवणादिनिर्दिष्टपूर्वकं हरिविषयिक
 तसंतत्रपुरुषार्थत्वोक्त्या कैमुतिकन्यायेनाप्यवगम्यते ॥ एवमप्यद्योः
 पुरुषोत्तमाविषयित्वात्तन्निर्दिष्टावाक्येन तन्मार्गीयाणां मोहो वगम्यते ॥
 तस्मिन्मात्रा हरिसंगं विनापि श्रवणादिमिरे वत्सास्त्र्या स्वकृता
 र्थतामिमानाश्च तथेति गम्यते ॥ तदृशनामप्येवं रूपो मोहो तरंग
 शक्तेरेव शक्तो नान्यस्याः ॥ विलज्जमानया यस्य स्थातुं भीक्षाप
 थे मुयेत्यादिवाक्यैः शक्तीनां तत्र कार्यकरणे सा सीकक्षा पारत्व
 येवनतु प्रभुस्तसंगतो भवेति ॥ तथा सती पूर्वस्वभावहानिप्रसं
 गा स्यात् ॥ भगवत्संगमस्य तादृक् स्वभावत्वात् ॥ अधुना च पु
 ष्टिमार्गीयो धर्मिमार्गीः प्रकरणीयः स च तदमोहनं न भवतीति
 तत्स्वभावनिवृत्तार्थतसंगतो जातः ॥ अतएव स्वामिनीनामे

८

वंभावः ॥ सर्वथा पूर्वस्वभावनिवृत्त्यभिप्रायेण तथा करणे सर्वेषां
 तथा त्वस्यदिति तदभावाय सा तादृगुग्रहीते चेव तथा त्वानि प्रा
 येरासंगतइति तापनायोपसर्गः ॥ संगमवाच्ये यदाश्रितत्वकथ
 नंतस्यायं भावः भगवतो ह्ययं मार्गः सर्वथा गोपनीय एव लोकन
 कचिदप्यस्य प्राकट्यमेव तदितरि केषु भगवदभिमतं ॥ आश्रितो ह्य
 श्रयं धर्मं प्राधान्येन तिष्ठति ॥ आश्रयरूपा वास्तस्या उक्तरीत्या स
 र्वमोहनत्वधर्मवत्वेन तदनुरोधमपि सह तदत्युक्तता त्वय कोपस
 र्वस्वप्रिया स्ववत्प्राकट्यकरणानां न्येः आश्रयानुरोधो धाधुनि
 केष्वपि कतिपयेषु भाग्यवस्तु तथा त्वमितिशापितं भवति ॥ यदा
 मनसा चक्रमनश्चक्रमनः समूहं श्रित्यावत् ॥ तत्ररं तु योगमायाम्
 पाश्रितो जातइति योजना ॥ अत्रायं भावः ॥ नोपि का भेदेन भाववै
 लक्ष्यण्या नैकविधं सर्वासां मनइति यत्रयथा कृते मनो नुरंजनं
 भवति तत्रयथा संपादनेन स्वा सक्ति साधिका सेति ता सक्ति
 तो जातो नतु स्वैश्वर्यवत्वेन तथा कृतवानिति ॥ तथा सति रस
 स्वरूपहानि इति भावः ॥ अतएव कीला प्रारंभे ईश्वरभावन

लीलाकृतवानिति योगमायां समादिशदित्युक्तं ॥ इह तु तदाश्रयणं
 तेनातरंगत्वं तस्यां साप्यते ॥ अतएव समूहो वाचिषस्तत्सत्त्वेऽपि
 चक्रपदोपादानं यतश्चक्रं न समगति किंतु परिभ्रमणशीलं तेना
 व्यापितया त्वं साप्यते ॥ अतएव पूर्वतथा प्रपन्ना अप्यग्रे मान
 वत्यो जाताः ॥ अथ वाचक्रमंडलाकारं भवतीति चक्रपदेन
 मंडलं व्यत्यते ॥ तेन रासमंडले रंदुमिति सापकं चक्रपदं तेषां
 अत्र योगमाया अतिलोके रिद्धमप्याकृतं ॥ पूर्वहि भगवत्त्वेन प्रा
 दुर्भावं विनापि तद्व्यनिवर्तनसमर्थं विविश्यात्मत्वेन विश्वस्य
 सर्वकारकत्वात्प्राकट्यं विना तदसंभावाद्भक्तदुःखनिवृत्ति
 मपि लीलासु तदनेन करिष्यंस्तत्सर्वसंपादनाय विलंबास
 हिष्णुस्तं समादिशदिति भगवानिति विश्वात्मैति श्लोक
 निरूपितं ॥ इह तु रसरीतिमनुसृत्य लीलां करोत्यानेन वि
 भावसंबन्धिनीनां तत्राप्युद्दिपनविभावयुक्तानां तासां दर्शने
 नोद्दिप्तभाववत्त्वेन विलंबास हिष्णु भगवांस्तथेति गभविदु

अतया तच्च नवनस्य कायस्थानसृष्टीकरणात्कृत्वा पूर्वस्मा
 द्देन स एषा नाभावाय पूर्वतत्र स्वयं स्थित्वा भगवद्भागमनमपि
 संपाद्य तज्ज्ञेयार्थस्वयं बाहिरागत्या न्येषां स्वीनुभावेन वाचाया
 मोहनततो रिवलं भक्तदुःखदूरीकरणं भक्तपुं भगवत्संगमसापक
 सापनेपि गृह्यते द्विचाराभावः ॥ स्वामिनी ह्येतत्संमाननेन भगवत्स
 तोषश्चेत्येतत्सर्वं करणं पूर्वसदृशं साप्यते ॥ प्राज्ञायां तु तान्मात्रक व
 रणं प्राश्रयतो च सर्वतद्दधीनमेवेत्यपितेन प्रभोव्यासंगाभावेन
 पूर्णरसता बोधिता भवति ॥ अतएवातेषु तस्याः परामर्षः कृतो
 स्त मोहितास्य माययेति ॥ एवं करणं ये यथा मां प्रपद्यं त इति स्वप्रतिज्ञे
 वहेतुः यतएता वैदिकलौकिकं मयी दाहित्वाः प्रपन्नाः ॥ नात्मागा
 राणि सस्मरु रिति वाक्यात्सा तद्दर्शनावश्यं भावसंज्ञावेपि क्ष
 णमात्रवत्त्वं वा सहिष्णुतया वने विचरन्ते न चानिर्वचनीयभावा
 अतिशयतस्त्रैलोक्यभावाश्चेत् ॥ एतत्सर्वं हत्व तर्गने याता इति विशेषनं सा
 प्यत इति स्वशास्त्रविदः प्रभो यथा यावदुच्यते तत्सर्वं मुपपद्यत एव ॥

परंतुरसोवैसइत्यादिश्रुतेस्तद्रूपस्य तस्य तथात्वमेति युक्तैव तथो
 क्तिरन्यथा ज्ञेयत्वमेव न स्यादिति विचारकाणां हृदयं ॥ न च पूर्वम
 तथा भूतस्य विभावादिमित्यथात्वमस्मिन्निति सरसमिति तद्वत्स्व
 भावत्वोक्तः सकाशादुक्तरीतिमत्वसाधीय इति वाच्यं ॥ एवं भा
 वस्य रसस्वरूपं तर्भावेनैव प्राप्तेः ॥ एतादृशस्यैव तस्य नित्यत्वात्
 यद्वा ॥ रात्रीणां मुक्तन्यायेन स्वतो धर्मतश्च रसो दीपकत्वात् ॥
 तद्वर्तनेन तथात्वेन प्रिया प्रीति विना मनः स्थिरं न जातमिति
 तासौ च परिजनजनित निरोध संभवेनाधुना ये चानाग
 मनंशंकाभावावयथा ता-त्या मो हयित्वा ताः समानयति
 तदन्वेषणप्राणा चानेन यथा नागमनं भवति तथा संपादन
 समर्थी योगमायेति स्वयमेवैव वीर्यवत्स्मादिगुणावानपि ता
 रात्रीर्वीर्यरंतुं मनश्च के सतितामुपाश्रितो जात इत्याह ॥ भगवा
 नपीति ॥ स्वामिनीकर्मपूर्वमेव रंतुं मनश्चासीत्तेन प्रभुव्याप्त्य
 र्थं कात्यायनीमाश्रिता जाताः अधुना तु तारात्रीर्वीर्यभगवा

१०

नपिरंतुं मनश्च के सती योगमायामाश्रितो जातस्तप्रात्यर्थमिति वा
 समुच्चयार्थी पि शब्दः ॥ नायकस्यो दीपकविभाव वशात्सामान्य
 तोरिरसोत्पत्तिश्चेतननायिका विशेषा स्फूर्त्या यथाकथं चिदम
 रात्राजरातत्कृतिः स्यात्तथा सत्पुत्रमनायकत्वप्रभौ स्वामिनीनां
 चासाधारणेन योरसविशेषस्तदनुभवश्च न स्यादिति तदभावाद्यो दी
 पनविभावत्वेन वक्ष्यमाणारात्रयो नायिका विशेषमात्रविषयिक
 भवो दीपिका एव न तु सामान्य इति ज्ञापनाय ता इति विशेषणं ॥ यथा
 यथा मनसि भगवदतिरिक्तानारोहस्तथा तथोत्तमाधिकारस्तदनु
 साधरेणैव प्राकट्याशयेपि स्वामिनीनां तु सर्वात्मभावत्वेन परम
 काष्ठापत्रोत्तमाधिकारवत्त्वात्तदर्थं मूलभूतं यदसोवैसइत्यादिश्रु
 तिप्रतिपाद्यरूपं तत्राकट्यमेव जातमिति ज्ञाप्यते ॥ एवं सती यादृ
 शाधर्मि चोच्यंते तादृशधर्मवदेव पुरुषोत्तमस्वरूपमिति मंतव्यं तथा
 च वीर्यमनश्च इति कथनादीत्तलस्य मनसश्च कीभावे हेतुत्वमवगम्यते ॥
 सर्वज्ञत्वेन सदा सर्वविषयिका परोक्षज्ञानवत्त्वेन तत्कार्याभावा
 दधुना कश्चिद्विशेषो वाच्य इति ॥ स च रसरीत्या नायकभावपूर्व

कृत्वमेव अप्रमेव व्युपसर्गेणोच्यते। अनेवंभावे विभावनादीनां भावोत्पा
 दकत्वादर्शनात्तथा मंतव्यमिति दिक्। यद्यपि वरदानकालेपिमयो
 मारंस्थयत्तपाशतिवाक्यात्तद्भाववत एव न दर्शनमायाति। तथा
 विवरदानमीश्वरभावेनैवेति न न तदाशुयकभाषः शंकराक्षः॥
 रंस्थयेति प्रयोगश्च। वरदेयपदार्थत्वेन परंतु देहाः॥ एवं भग
 वति भावोत्पत्तिमुक्तोक्तन्यायेन मनःप्रभृति सर्वमपूर्वमिति रस
 स्वाभाव्यात्स्वयंसखीमाश्रित इति पारतंत्र्यमिवांगीकृतत्वा
 नित्यमिषकार्यैश्चैतित्यं मा भूदित्युक्तमावात्मकपोषणो न
 स्वतंत्रत्वं तथा हि मकार्योपयोगि सर्वकरणा सामर्थ्यजनक
 त्वेन तदधिष्ठातृदेवदेवैर्दुस्तोदितो जात इत्या॥ तदोद्गज
 इति॥ अतः एवाग्रे दृष्टा जगदिति वदते॥ अत्रैवं प्रतिभाति॥
 नाम चंद्रोदयमात्रं वाच्यं अग्रिमदर्शित्वैव तत्प्राप्तेस्तत्रो
 क्तधर्मे रेवोदीपकत्वादेरपि प्राप्तेरेतत्तत्त्वोक्तवैयर्थ्यापातात्॥
 किंतु चंद्रोदयव्याजेनात्रत्यसर्वसामग्रीस्वरूपानिरूप्यते॥ अतः
 आह॥ तदेति॥ न्यायं ज्योतिश्चक्रमभिवशादुदितं किंतु यदेव

११

रंतुं मनः प्रकटं कृतवांस्तत्रापि शरत्परात्प्रकाशवति देशकालचरंतुं अभिसा
 रिकारमणोष्णोष्णानुनोदियादेव॥ तथा च तदेकसंबंधित्वाद्यच्चिदुस्तदेवाद्गतात्
 तेन नायमचक्रगोचरः प्रादुर्भावादिभेदमत्तगनियतोप्यवकाशः॥ निदोषिषू
 णगुणाविश्रुतभगवन्मनःसंबंधित्वाच्चैमदाहूयानिःकलंकैस्तमयरा
 हितः कीदोपरतौ तिस्रो भाववानेवेति शेषः॥ अत एवैतत्प्रकाशाभा
 ववतो वना निवृत्तिं वक्ष्यति॥ तदभाववतो लीजानुपयोगित्वात्॥
 एवं सति स्वाभिनीमनां स्य वात्रोद्गुपाणि तितदनु रंज कत्वा तत्राजः।
 एतेन स्वाभिनीनां मनां स्य न लौकिकानीति ज्ञापितं॥ अत एवैवा
 दिनामा निविहायेदमुक्तं तत्राप्युपपदं त्यक्तै तन्मनो निर्याम कत्वा
 मप्यस्यैवेति ज्ञापनाय तद्वाजपदं॥ प्रियसंगमनिश्चये सत्येव च
 ङः सुरवद इति तद्विरंसाया तदावश्य कत्वा तथेति तदापूर्वोक्तोद्
 नां सुखरोकः सतथेत्यपि ध्वनिः॥ तदा तास्ववरा त्रिषु यान्युद्गीतवोड नि
 स्फुरद्गुपाणि अन्यदात्वप्रकाशानीव तेषां नैव तथेत्यपि ज्ञेयं॥ यद्वा।
 अस्मिन्नूरसेनायिका प्रधाया जस्यति शयवत्वेनापि तदधीनं भ
 गवन्मन इति तसंबंधि चंद्रस्य सुतरां तथात्वं॥ यतस्तन्मनस्तोषार्थ

मेवास्योदयः स्थितिर्गतिश्चेति प्रवर्तकत्वं निवर्तकत्वमपि तन्मा
नन्मा मेवासाति ॥ तथा चोक्तरीत्या तदोडकाराज्ञानो यस्य सतथेत्यर्थः ॥
छांदसोत्रद्वयं वस्तुतस्तु व्यरोचतैषां कुरुबोडुमिर्हृतइत्यत्रोडुसा
दृशं वक्ष्यतीति उडुशयेन पूर्वोक्तरीत्या तदोडुशयेन वास्त्वामिच एव
चंते तथा चरसमर्थादमनतिकामनसं ददातीति चंद्रैकसाध्यमु
च्यमानं कार्यं कुर्वन्नुक्तं प्राज्ञः स्वयमेवेदुरूपगुणगदित्यर्थः ॥ अतए
वास्वास्मिन्मये स्थितिर्लोकादर्शनं चोपपद्यते ॥ एवमेवात्र त्वं सर्व
मिति दिक् ॥ स्थितस्यैव प्राकट्ये ध्रुवः ॥ तथा च मनसः करणमु
क्तं दृष्टेते त्रिरूपणेन भगवत्पणसा श्रीसर्वानित्यत्वेन सिद्धे वास्ति ॥
न करणमपेक्षते किंतु तदिष्टा मात्रं तेन तप्राकट्ये स्वयमेव सर्वतः प्र
कटीभवतीति ज्ञाप्यते ॥ मनः करणं यथा तथा कुर्वन्नुक्तं मुक्तं ॥
प्राच्याः ककुभो मुखमिव मुखं प्रसन्नत्वेन रसो दीपकं मध्यभागा मि
ति यावत् ॥ तत्स्वकरैः किरणैरुत्तरोनयुगेन विशेषेण विपंनिति
चंद्रकृत्युक्त्या यत्र रागरहितायामपि तसंपादकस्तत्र किंचित्तद

१२

तीक्ष्णति के भुतिके न्याये स्थापितः ॥ लेपनोक्त्या स्वेहस्य चोदत्वं सूच्यते ॥
तत्त्वं वसतीति कत्वं ॥ अन्धानपनोद्यत्वं विशेषः ॥ यथा पुरुषोत्तरक
तस्य मिया विषयिकस्य रीतिदर्शनस्य उद्भवावोको धकत्वं तथा
धुनिकदिग्दर्शनस्यापीति वक्तुमेतावदुक्तं ॥ अथ यथा प्राचीन
रुणां कुर्वन्नित्येतावदेव वदेन्न वदेदेव वा ॥ उदयस्वाभा व्यादेव त
प्राप्तेः ॥ एवं सति पूर्वोक्तन्यायेन चंद्रोदयोक्तिवदियमपीति
ज्ञायते ॥ तथा च यथा भगवतः संबन्धित्वं चंद्रेन लौकिकत्वं तथात
श्चोत्रिसंबन्धित्वं प्राच्या इति ज्ञायते ॥ उक्तश्रुता र्थोपपत्तेः ॥ अतएवा
त्रे चंद्रकिरणस्थानीयेः स्वामिनीवचनश्रुश्रवणारचितवचन
हेतुकैस्तदुत्तरैस्तद्वादात्मकतद्वचनरूपैः प्रियस्य श्रवणानं हो व
क्ष्यते ॥ श्रीरक्त ॥ ॥ लिखितमिदं महामुक्तं देन ॥ यादृशं
पुस्तकं दृष्टा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमश्रुदवा मया हो
षो न दीयतां ॥ ॥ ॥ कल्याणमस्तु ॥ ॥ ॥

रासपंचाध्याय द्विपत्रं.

१३)